

بررسی عوامل فرهنگی مؤثر بر رفتار زیست‌محیطی شهروندان (مورد مطالعه: شهروندان شهر آمل)^۱

(صفحات ۱۵۹ تا ۱۷۹)

نینا باطبی^۲ * سروش فتاحی^۳

پذیرش: ۹۷/۰۷/۲۴

دریافت: ۹۷/۰۲/۱۳

چکیده

فاجعه زیست‌محیطی نه تنها آرامش و امنیت جوامع انسانی، بلکه اصل بقا و هستی را نیز تهدید می‌کند. از همین رو می‌توان گفت که برای تعدیل فجایع زیست‌محیطی، باید اصلاح و تغییر رفتار شهروندان در مواجهه با محیط‌زیست اطرافشان است. که در این بین مؤلفه‌های اجتماعی و فرهنگی در این خصوص اهمیت و ضرورت انکارناپذیری دارند. از همین روی هدف اصلی پژوهش حاضر شناخت تأثیر عناصر و مؤلفه‌های فرهنگی بر رفتارهای زیست‌محیطی شهروندان است. روش تحقیق پیمایش و ابزار گردآوری داده‌ها و اطلاعات لازم پرسشنامه محقق ساخته است که از بین شهروندان شهر آمل به عنوان جامعه آماری، تعداد ۳۸۴ نفر به‌عنوان نمونه آماری با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی انتخاب شدند. یافته‌های تحقیق نشان داد که رابطه معنی‌داری بین عملکرد نهادهای دولتی، مشارکت فرهنگی و عنصر فرهنگی و رفتار زیست‌محیطی شهروندان شهر آمل وجود دارد و در مقابل رابطه معنی‌داری بین وجود تشکل‌های غیر دولتی و رفتار زیست‌محیطی شهروندان مورد تأیید قرار نگرفت. نتیجه کلی تحقیق حاکی از تأثیر عملکرد نهادهای دولتی در رفتارهای زیست‌محیطی شهروندان در نحوه مواجهه درست و مناسب آنان دارد که در این بین عناصر و مؤلفه‌های فرهنگی (آگاهی فرهنگی و مشارکت فرهنگی) نقش پر رنگ و تعیین‌کننده‌ای در رفتارهای زیست‌محیطی شهروندان شهر آمل دارد.

واژگان کلیدی: عناصر فرهنگی، محیط زیست، رفتار زیست‌محیطی، شهر آمل.

۱. این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد نینا باطبی به راهنمایی دکتر سروش فتاحی می‌باشد.

۲. کارشناس ارشد علوم اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران؛

nina.batebi@gmail.com

۳. دانشیار جامعه‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، واحد تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)؛

fathi.soroush@gmail.com

مقدمه

در عصر حاضر شهرهای بزرگ جهان به محل تراکم و رشد جمعیت، محل تبادل کالا، اشیاء و اطلاعات و.... تبدیل گشته‌اند، مجموعه این عوامل باعث بروز مسائل و مشکلات، افزایش دامنه نابرابری‌های اجتماعی و فقر و بزهکاری، تنزل ارزش‌ها و حتی تغییراتی در هنجارها، ارزش‌ها و رفتارهای اجتماعی از جمله رفتارهای زیست‌محیطی شده‌اند. و با برقراری روابط اجتماعی در محیط‌های شهری در صدد پاسخ‌گویی به نیازهای انسانی و اجتماعی یکدیگرند. بطوری که شهر به‌منابه یک موجود زنده دائماً دستخوش تغییر و تحول هستند. این تغییر و تحول، به مرور زمان، شهرها از شکلی به شکل دیگر از جمله به سوی اهداف خاصی سوق می‌دهد. بنابراین شهرها امروزه بیش از هر زمان دیگری متأثر از شرایط سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نظام‌های حاکم هستند (فتحی، ۱۳۹۱). شهرها و فضای حاکم بر آن برآیند ارتباط تنگاتنگ، تأثیر متقابل و عملکرد هر یک از این ساختارها و رفتار مردم آن شهر است. مسئله محیط‌زیست شهری نیز مانند دیگر مسائل موجود در شهرها در چنین قالبی با همه این ساختارها ارتباط مستقیم دارد. موضوعی که امروزه تبدیل به مسئله‌ای بغرنج شده و ناهنجاری‌ها، عدم هویت و هرج و مرج حیات زمین را بشدت تحت تأثیر قرار داده است.

رفتارهای زیست‌محیطی انسان، یکی از مهم‌ترین و تأثیرگذارترین عوامل مؤثر بر محیط‌زیست مورد توجه بسیاری از پژوهشگران و محیط‌گرایان قرار گرفته است (عقلی و همکاران، ۱۳۸۸: ۲). ایران در رعایت شاخص‌های پایداری محیط‌زیست، توسعه پایدار و کیفیت زندگی همواره رتبه‌های پایین جهانی را به خود اختصاص داده است؛ جایگاه کشورمان در جدول شاخص‌های پایداری محیط‌زیست در سال ۲۰۰۵ رتبه ۱۲ در میان ۱۴۶ کشور بوده است.

از آنجا که فاجعه زیست‌محیطی نه تنها آرامش و امنیت را از زندگی انسان می‌رباید بلکه سلامتی و هستی را نیز تهدید می‌کند. این فاجعه (ناهنجاری‌های) زیست‌محیطی ممکن است وسعت ناحیه‌ای، منطقه‌ای و یا جهانی داشته باشد. بطوری که در حال حاضر آسیب‌های جدی زیست‌محیطی تقریباً همه کره زمین را درگیر کرده است (بهرام‌پور، ۱۳۹۰: ۱۶).

بنابراین برای کاهش و یا رفع این معضلات و مشکلات، تغییر رفتار شهروندان در

برخورد با محیط‌زیست اطرافشان، به‌عنوان عاملی مهم در راستای کاهش مخاطرات زیست‌محیطی در حیات شهری در نظر گرفته می‌شود (مختاری و همکاران، ۱۳۹۳). از این منظر، درک و شناخت نگرش‌های زیست‌محیطی افراد جامعه به‌عنوان هدف اساسی و اولیه محققان در دست‌یابی به بینش‌های جدید در راستای کمک به تحقیقات مرتبط با رفتارهای زیست‌محیطی، در نظر گرفته شده است (حقیقتیان و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۳۵). از دیدگاه جامعه‌شناسان حوزه زیست‌محیطی، رفتارهای افراد جامعه به‌عنوان یکی از مهم‌ترین و تأثیرگذارترین عوامل بر محیط‌زیست مورد توجه قرار گرفته است؛ چرا که بسیاری از تهدیدات زیست‌محیطی، تخریب منابع و آلوده‌سازی محیط پیامد رفتار انسانی است (صالحی و امامقلی، ۱۳۹۱: ۱۲۵).

بنابراین مشکلات زیست‌محیطی در دو بعد ساختاری و کنشی قابل بررسی است در بعد ساختاری، دولت و اقدامات آن سبب تخریب محیط‌زیست می‌شود و علت اصلی بحران زیست‌محیطی سیاست‌های غلط دولتمردان است که بررسی آن مجال دیگری می‌طلبد. اما بعد دیگر بحران محیط‌زیست، رفتارهای زیست‌محیطی شهروندان است. در این بعد که بر رفتارها و تعاملات انسان‌ها با محیط‌زیست و در واقع رفتار نامطلوب زیست‌محیطی توجه دارد، با اندکی تأمل متوجه می‌شویم رفتارهای نامطلوب زیست‌محیطی در جامعه ایران از حالت فردی خارج و تبدیل به مسأله اجتماعی شده است (احمدیان و همکاران، ۱۳۹۵: ۵۲). یکی از عوامل بسیار مهمی که در رفتارهای زیست‌محیطی تأثیرگذار است، فرهنگ مردم یک جامعه است. فرهنگ نقش اساسی در جریان کنش‌های روزمره دارد. فرهنگ حفظ محیط‌زیست درست رفتار کردن را می‌آموزد. اگر فردی به بینش صحیحی از شیوه‌ی رفتارش و ضرر و زیان خود و جامعه‌اش برسد و به درستی تشخیص دهد که مطلوب‌ترین عمل کدام است آنگاه سلامت فرهنگی و اجتماعی در جامعه را می‌توان دید (مهدوی و وزیری، ۱۳۸۹: ۲۱).

شهر آمل امروزه با چالش‌های متعددی از جمله استقرار واحدهای عمده تولید و توزیع کالا، کمبود امکانات تأسیسات جمع‌آوری و تصفیه پسماندها، ترافیک، ساخت و سازهای بی‌رویه بدون تعریف فضای مناسب ساخت، عدم درک زیبایی‌شناختی بر پایه اصول نظم فضای شهری، بهره‌برداری نامتعارف از زمین‌های کشاورزی، رشد نامتعادل قطب‌های جمعیتی، افزایش قیمت زمین به دلیل مهاجرت سرمایه به پیرامون شهر، روبه‌رو

است که همه این‌ها بازگوکننده کمبود مفهوم شهرگرایی و شهروندی است و این مسئله ضرورت بازنگری در سیاست‌گذاری مدیریت شهر را گوشزد می‌کند. با نگاهی به مناظر و بدنه‌های شهری شهر آمل، که واجد ویژگی‌های عملکردی در مقیاس‌های ملی است، مشخص می‌شود که از لحاظ زیبایی‌شناسی و زیست‌محیطی این نماها در وضعیت مطلوبی به سر نمی‌برند که مؤید اهمیت و ضرورت پژوهش در این زمینه است. در عین حال در کنار ویژگی‌های هویتی، لازم است با توجه به شرایط اقلیمی خاص این منطقه، ویژگی‌های زیست‌محیطی که طراحی بدنه‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهند، نیز مورد توجه قرار گیرند. در سال‌های اخیر رشد و گسترش شهرنشینی بی‌رویه که اغلب به صورت غیر مجاز ساخته شدند موجب افزایش تضادهای فرهنگی در محیط شهری شده و این تضاد فرهنگی در محیط‌زیست منطقه نیز تأثیر بسزایی داشته و از همین رو نگرانی‌ها در زمینه حفاظت محیط‌زیست بیشتر شده است. بر این اساس در این تحقیق بررسی عوامل مؤثر فرهنگی بر رفتار زیست‌محیطی شهروندان شهر آمل مدنظر است و مساله اصلی مطرح شده این است که عوامل مؤثر بر رفتار زیست‌محیطی شهروندان شهر آمل کدامند؟ بر مبنای این مساله محقق در پی بررسی ساختارهای فرهنگی است که، چگونگی عملکرد و رفتار زیست‌محیطی کنشگران در برابر فضای شهری نمود پیدا می‌کنند؛ چون رفتار تابعی از ساختار و باز تأکید ساختار تابعی از عملکرد افراد است؛ به بیانی دیگر گرچه در ظواهر امر موضوع پژوهش تأثیر ساختارها بر رفتار افراد است اما نقش و تأثیر متقابل کنشگران را در برابر چگونگی بازتولید ساختارها نیز باید در نظر داشت زیرا شهر یک صورت فیزیکی است که با کنش جمعی معطوف به پدیده‌های بازنمایی ساخته می‌شود. بنابراین ارتباط میان ساختارهای فرهنگی با توجه به مباحث مطرح شده، ضرورت پژوهش‌هایی که بررسی عوامل مؤثر فرهنگی بر رفتار زیست‌محیطی شهروندان را در آمل مورد بررسی قرار دهد به خوبی احساس می‌شود.

۱. ادبیات پژوهش

۱-۱. ادبیات تجربی

در پژوهش‌های خارجی، با توجه به مسائل و مشکلات زیست‌محیطی و پیامدهای آن، فلسفه شهروند زیست‌محیطی بر این اصول ناظر است: افراد بخشی از محیط‌زیست هستند. آینده به محیط سالم بستگی دارد. جدیت در رفتار زیست‌محیطی لازم است.

محیط‌زیست سالم خواسته مردم است و مردم رأی‌دهنده آگاه در ایجاد محیطی سالم‌تر و موفق‌تر خواهند بود (بس، بی^۱، ۲۰۰۷). همچنین نگرش‌های زیست‌محیطی افراد، در مطالعات بسیاری سنجیده شده‌اند. علیرغم اینکه بخش عظیمی از این مطالعات، وجود نگرش مساعد به محیط‌زیست را در میان مردم تأیید کرده‌اند، گاهی تضادی میان رفتار مردم و نگرش‌هایشان وجود دارد. بدین معنا که رفتار زیست‌محیطی فرد با نگرش او به محیط‌زیست سازگار نیست.

دونو و همکاران^۲ (۲۰۱۰) در تحقیقی با عنوان «ارتباط بین فعالیت‌های زیست‌محیطی، رفتار طرفدار محیط‌زیست و هویت اجتماعی» ۱۳۱ نفر از دانشجویان دانشگاه‌های استرالیا را مورد مطالعه قرار دادند. نتایج نشان داد که ارتباط معناداری بین هویت اجتماعی و رفتارهای زیست‌محیطی وجود دارد.

مهمت اوغلو^۳ (۲۰۱۰) در تحقیقی تحت عنوان «عوامل مؤثر بر تمایل به رفتارهای حامی محیط‌زیست در خانه و محیط‌های تفریحی»، تعدادی از مردم نروژ را به‌عنوان نمونه بررسی نموده است. تحلیل استنباطی تحقیق نیز نشان داده که متغیر سن رابطه، منفی و متغیر سطح سواد، نگرانی‌های محیط‌زیستی و هنجارهای شخصی رابطه، مثبتی را با رفتار در محیط خانه نشان می‌دهند.

متکالف^۴ (۲۰۱۲) معتقد است که وجود برنامه‌های آموزشی محیط‌زیستی می‌تواند پیش‌فرض‌های مشترک ذهنی درباره اهمیت محیط‌زیست را تغییر دهد که این موضوع متعاقباً فرهنگ محیط‌زیستی سازمان را تغییر می‌دهد. نتایج مطالعه وی نشان می‌دهد که آموزش «محیط‌زیستی» با فرهنگ محیط‌زیستی ارتباط مثبتی دارد. «اهداف محیط‌زیستی» بر فرهنگ محیط‌زیستی مؤثر است و «حمایت مدیریتی از طرح‌های محیط‌زیستی» با فرهنگ محیط‌زیستی نیز رابطه مثبت دارد.

مانیسا آنانترامان^۵ (۲۰۱۴) در تحقیقی با عنوان ارائه یک مدل متوسط جدید برای طبقه‌بندی و مدیریت پایدار زباله در شبکه‌های شهروندی زیست‌محیطی (مطالعه موردی

1. Bs Ba, D W.

2. Dono, J., Webb, J., Richardson, B

3. Mehmetoglu Mehmet

4. Metcalf

5. Manisha Anantharaman (2014)

شهر بنگلور هند) پرداخته و نتیجه گرفته‌اند که تحلیل و بررسی انتقادی از فرآیندها و ترتیبات سیاسی در جهت تولید رفتارهای حافظ طرفدار محیط‌زیست جهت مدیریت پایدار زباله‌ها و تحقیقات کاربردی در اقتصادهای نوظهور مانند هند حیاتی است (آنانترمان، ۲۰۱۴: ۱۷۳). گیفرود و آندرس نیلسون در سال ۲۰۱۴ در تحقیق با عنوان عوامل شخصی و اجتماعی مؤثر بر نگرانی طرفدار محیط‌زیست و نفوذ در رفتار آن‌ها به این نتیجه رسیدن که بررسی تأثیرات فردی و اجتماعی در نگرانی و رفتار طرفدار با تأکید محیط‌زیست و درک نگرانی طرفداران محیط‌زیست بسیار رفتار بسیار پیچیده‌تر از آنچه قبلاً تصور است. همچنین در ایران تحقیقات تجربی کمی با استفاده از متغیرهای جامعه‌شناختی در مورد محیط‌زیست صورت گرفته است. از جمله این تحقیقات کم می‌توان به موارد زیر اشاره کرد؛

ادهمی و اکبرزاده (۱۳۹۳) بررسی عوامل فرهنگی مؤثر بر حفظ محیط‌زیست شهر تهران (مطالعه موردی مناطق ۵ و ۱۸ تهران) پرداخته و نتایج حاصله نشان داد که متغیرهای احساس مسئولیت، اخلاق اجتماعی، آموزش و ارزش‌های سنتی و دینی بر حفظ محیط‌زیست و رفتارهای محیط‌زیستی مؤثر هستند اما با توجه به یافته‌های این تحقیق نشان داده شده که متغیر هنجار سازی بر حفظ محیط‌زیست تأثیری ندارد (اکبرزاده، ۱۳۹۳).

با توجه به مطالعه ادبیات نظری و تجربی که در زمینه رفتارهای زیست‌محیطی متأثر از عوامل مختلف جامعه‌شناسی و جامعه‌شناختی می‌توان اذعان داشت که در زمینه تأثیر ساخت‌وساز شهری بر رفتار زیست‌محیطی شهروندان تحقیقی بدان شکل صورت نگرفته است. از همین رو لزوم مطالعه در مورد تأثیر عوامل جامعه‌شناختی شهروندان بر رفتار زیست‌محیطی لازم به نظر می‌رسد و محقق بران شده است تا با مطالعه منابع مشابه، نظریه‌ها و ایده‌های دیگر اندیشمندان در این زمینه مطالعه‌ای در بین شهروندان شهر آمل انجام دهد.

۲-۱. ادبیات نظری

آگاهی، استنباط و درک از موضوع محیط‌زیست شهری، مبتنی بر شناخت واقعی و ارائه تعاریفی جامع و کامل در ارتباط با آن است. شناخت صحیح و اصولی شهر به مدیران و مسئولان شهری کمک می‌کند تا راه‌حل‌های درست و واقعی برای مشکلات

شهر پیدا کنند تا از ارائه راهکارهای غیر اصولی پرهیز نمایند و بهترین بهره را از امکانات موجود خود ببرند. کیفیت زندگی واژه‌ای پیچیده، چند بعدی و کیفی در رابطه با شرایط و وضعیت جمعیت در یک مقیاس جغرافیایی مثل شهر یا محله است و همیشه در تعامل با ابعاد کالبدی- کارکردی در فرایند برنامه‌ریزی توسعه شهری است. شهر و محله‌های شهری تحت تأثیر دگرگونی‌های عمیق در ابعاد اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی قرار دارند که این تأثیرات در مجموع موجب کاهش وضعیت کیفیت زندگی و عدالت اجتماعی در شهر می‌گردد. در رویکردهای جدید برنامه‌ریزی و طراحی شهری کمک به گسترش عدالت اجتماعی و توزیع عادلانه منابع و امکانات، به یکی از اهداف توسعه و عمران شهری و منطقه‌ای تبدیل شده است.

بر اساس نظر سیمونس و ولکوم کبث^۱ سواد زیست‌محیطی، دارای سه جزء اساسی و مهم می‌باشد که این سه جزء عبارتند از دانش، نگرش، رفتار (عملکرد). دانش زیست‌محیطی شامل اطلاعات فرد در مورد معضلات محیطی، عوامل مؤثر در گسترش آن، معضلات و اطلاعات در مورد آن چیزی که فرد می‌تواند، برای بهبود این وضعیت انجام دهد می‌شود. دانش، به عنوان یک ضرورت برای انجام موفقیت‌آمیز فعالیت‌ها قلمداد می‌شود (Corraliza & Bereguer, 2002). نگرش زیست‌محیطی نیز، مجموعه نسبتاً پایداری از احساسات، باورها، آمادگی‌های رفتاری اشخاص و گروه‌ها است. محیط‌زیست جزئی از نظام باورها و احساسات است و نگرش ریشه در نظام ارزشی اشخاص دارد. نگرش‌های افراد در مورد موضوعات محیطی بر اساس نوع ارزشی است که این اشخاص برای خود، و دیگران قائل هستند (سیف، ۱۳۸۰).

در جهت ادامه رشد جمعیت و توسعه اقتصادی در جهان، حمایت از ساخت‌وساز امری حیاتی و واجب است. اما صنعت ساخت‌وساز به اندازه کافی برای کاهش اثرات زیست‌محیطی جهت رسیدن به توسعه پایدار نمی‌تواند اقدام کند. توسعه پایدار در جوامع امروز به یک بحث مهم در میان تصمیم‌گیرندگان و سیاست‌گذاران در حرکت به سوی محیط زیستی سالم‌تر، اجتماعی پیشرفته‌تر و اقتصادی توسعه یافته‌تر بدل شده است. توسعه پایدار به مفهوم حرکت بر محور انسان- محیط است و توسعه امکانات

^۱. Volk & McBeth

بررسی عوامل فرهنگی مؤثر بر رفتار زیست‌محیطی شهروندان (مورد مطالعه: شهروندان شهر آمل).....

اقتصادی با توجه به ملاحظات محیطی و عدالت اجتماعی را مورد توجه قرار می‌دهد. هدف فرایند توسعه شهری پایدار دستیابی به وضعیت پایداری جوامع شهری می‌باشد؛ فرایندی که هدف آن ایجاد یا تقویت ویژگی‌های پایداری در زندگی اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی شهری است.

فضای عمومی شهری فضایی است که باعث انسجام اجتماعی و هم‌بستگی بیشتر اقدار اجتماعی با یکدیگر می‌شود. این امر از طریق ایجاد تعاملات اجتماعی و برخورد بیشتر شهروندان در شهر ممکن می‌شود. (پورجعفر و محمودی‌نژاد، ۱۳۸۸: ۷۳)

فضای شهری جزئی از ساخت شهر است که از کلیت هماهنگ و پیوسته برخوردار بوده و از حیث فیزیکی دارای بدنه‌های محصورکننده می‌باشد. این فضا باید واجد نظم و زیبایی بوده و برای فعالیت‌های شهری سازمان پیدا کند. از سوی دیگر فضای شهری بخشی از ارگانیزم زنده شهر است که با شرایط اجتماعی، اقتصادی و فنی در حال تغییر مرتبط است. بنابراین فضای شهری عنصر اساسی ساخت شهر است که با قلب و کانون راهبردهای اجتماعی مربوط می‌شود.^۱

پروژه‌های ساخت و ساز یک طیف گسترده‌ای از اثرات را در بر می‌گیرند. اثرات بر روی محیط زیست منطقه ساخته شده، مصرف انرژی، حمل و نقل، اکوسیستم، شرایط اجتماعی مردم، فضای سبز و تفریح و سرگرمی نیز اثر دارد. بنابراین تصمیم‌گیری در مورد محل و ارزیابی اولیه از سایت اساساً پایداری در توسعه جدید را تحت تأثیر قرار می‌دهد. توسعه پایدار مستلزم آن است که مطالعات دقیقی بر زمین انجام شود (شریعتمداری و بنیانی، ۱۳۹۳: ۴).

بنابراین این تراکم عجیب و بی‌سابقه جمعیت و نیاز عمومی به جذب منابع اساسی منجر به بهره‌برداری‌های غیرطبیعی از منابع محلی و استثمار منابع همسایگی خواهد شد. آثار این توسعه با پسماندهای غیر قابل پیش‌بینی به جای مانده از شهرها ادامه داشته و آلودگی‌ها و بیماری‌ها و گونه‌های زندگی حاشیه‌ای جدید محصول این توسعه خواهد بود (همان: ۳).

^۱. Montgomery, no:11

با نگاهی دقیق به دیدگاه‌های مرتبط با موضوع تحقیق مثل مکتب ساختارگرایی، مکتب کارکردگرایی، مکتب رفتارگرایی، نظریه توسعه پایدار شهری، دیدگاه سیستمی، رویکرد کیفیت زندگی و محیط‌زیست شهری، و فضای کالبدی می‌توان به شناخت، تحلیل دقیق‌تر و پیدا کردن راه‌حل‌های منطقی‌تر و عملی‌تر برای مشکلات شهری و محیط سالم شهری دست یافت. تمامی مواردی که به عنوان شاخص‌های میزان تحقق محیط‌زیست شهری در یک مقیاس جغرافیایی مورد بررسی قرار می‌گیرد به شکلی دارای نمود فضایی نیز می‌باشند، دسترسی به امکانات شهری، وضعیت مسکن، اشتغال، سواد، قیمت زمین، میزان برخورداری گروه‌های مختلف از امکانات و فرصت‌ها و سایر علل وجود یا فقدان عدالت اجتماعی از جمله محورهای بحث پژوهش حاضر است. با در نظر گرفتن هدف اصلی برنامه‌ریزی و طراحی شهری که دستیابی به کیفیت مسکن، کیفیت حمل و نقل، کیفیت فضاها و در نهایت کیفیت محیط زندگی است، پس بی‌تردید برای دستیابی به رفاه اجتماعی، کیفیت زندگی و در نهایت عدالت اجتماعی بایستی از خرده سیستم‌های شهری (محیط‌زیست شهری) مدد جست و تمامی سعی و تلاش باید در پی حل معضلات این خرده سیستم‌ها باشد تا به‌طور مناسب و متوازن و بر حسب نیاز شهروندان و محله‌های شهری توزیع گردند. دستیابی به کیفیت زندگی و کاهش نابرابری‌های اجتماعی منوط به ایجاد رضایتمندی از شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی و کالبدی و ارتقاء آن‌ها است. دستیابی به توسعه پایدار در شهرها در تابعیت کامل از اقتصاد سیاسی و مدیریت کلان جامعه است. لذا وجود دولت‌های عدالت‌گرا شرط اول دستیابی است.

فرهنگ عامل اصلی و به معنای موتور توسعه پایدار و حفاظت از محیط زیست است. بهبود محیط زیست زمانی حاصل خواهد شد که محیط طبیعی و فرهنگی انسان با هم مرتبط باشند (اژدری، ۱۳۸۲: ۲۷)

لازمه تحقق چنین هدفی، وجود اخلاق زیست محیطی در تمامی اقشار یک جامعه در یک کشور می‌باشد. اخلاق زیست محیطی رفتار ایده‌آل بشر نسبت به محیط زندگی خود اعم از محیط طبیعی، محیط اجتماعی و فرهنگی است (نبوی و شهریاری، ۱۳۹۳: ۷۰). مجموعه رفتارهای ضابطه‌مند در بستر فرهنگ موجب جهت‌دهی در ابعاد مختلف زندگی خواهد بود. به عبارت دیگر فرهنگ ریشه و ساختار اصلی توسعه همه جانبه است

بررسی عوامل فرهنگی مؤثر بر رفتار زیست‌محیطی شهروندان (مورد مطالعه: شهروندان شهر آمل).....

و زمانی می‌توان انتظار شادابی و پویایی را برای جامعه تصور نمود که این ساختار به صورت اصولی انجام یافته باشد (ادهمی و همکاران، ۱۳۹۳: ۲). در راستای بهبود الگوهای رفتاری زیست محیطی و ادای حقوق وظایف شهروندی، التفات به نگهداشت و حفاظت زیست‌بوم شهری در روند توسعه پایدار، لازم به نظر می‌رسد تا فرهنگ نحوه تعامل شهروندی با محیط زیست انسانی و طبیعی قرار داده شود، چرا که تنها از طریق فرهنگ سازی عمومی شهروندان می‌توان وسعت و عمق بیشتری به رفتارهای مسئولانه‌تر و متناسب با حفظ محیط زیست بخشید. و این مهم راهکاری در جهت تحقق‌پذیری اهداف توسعه با حس مسئولیت‌پذیری، مشارکت‌سازی را انتظار داشت. در این میان لازم به نظر می‌رسد که نقش سازمان‌ها و نهادهای دولتی از جمله شهرداری‌ها و شورای شهر را مورد نظر داشت چرا که از طریق رسانه‌های عمومی و مدیریت شهری میزان آگاهی جامعه از اثرات و تبعات منفی افزایش مصرف منابع و منابع طبیعی فراهم شود و عادات نامناسب مصرفی و تولید انباشت زباله‌های تولیدی و تأثیرات این قبیل الگوهای مصرفی نامطلوب و تحذیر از این رویه مورد اشاره قرار گیرد.

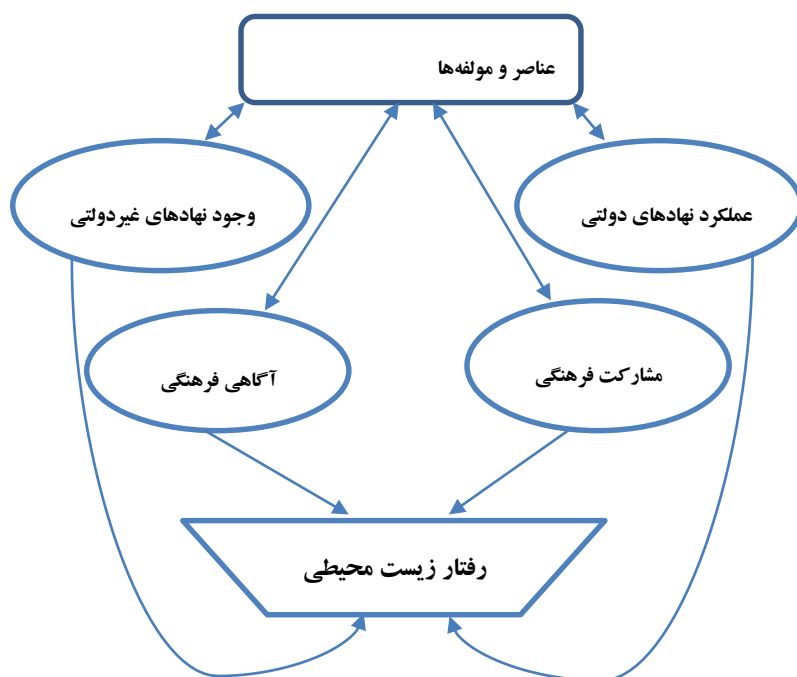
۳-۱. فرضیه‌ها

به نظر می‌رسد بین وجود تشکلهای غیردولتی و NGOها و رفتار زیست محیطی شهروندان رابطه معنی‌داری وجود دارد.

به نظر می‌رسد بین عملکرد ارگان‌ها و سازمان‌های دولتی با رفتار زیست محیطی شهروندان رابطه معنی‌داری وجود دارد.

به نظر می‌رسد بین مشارکت فرهنگی و رفتار زیست محیطی شهروندان رابطه معنی‌داری وجود دارد.

به نظر می‌رسد بین آگاهی فرهنگی و رفتار زیست محیطی رابطه معنی‌داری وجود دارد.

نمودار شماره ۱. مدل علی رابطه عناصر و مؤلفه‌ها با رفتار زیست محیطی

۲. روش تحقیق

تحقیق حاضر به صورت پیمایشی و با ابزار پرسشنامه انجام شد. جامعه آماری شامل کلیه شهروندان شهر آمل بود. بر اساس سرشماری سراسری سال ۱۳۹۰، جمعیت شهر آمل برابر با ۲۷۱۲۶۹ نفر بود که از این و بر اساس کوکران (با توجه به سطح اطمینان ۰/۹۵) ۳۸۴ نفر به صورت تصادفی ساده انتخاب شدند. پرسشنامه مورد استفاده برای سنجش رفتار زیست محیطی شهروندان شهر آمل، پرسشنامه محقق ساخته با طیف ۵ گزینه‌ای لیکرت می‌باشد که از دو قسمت تشکیل شده بود. قسمت اول مربوط به مشخصات فردی و قسمت دوم پرسش‌ها برحسب شاخص‌های مورد مطالعه یعنی وجود شکل‌های غیردولتی، همایش‌های فرهنگی و عملکرد نهادهای دولتی بود. در مجموع، تعداد سؤالات این پرسشنامه برابر با ۲۰ سؤال شد که ضریب اعتماد آن با استفاده از آلفای کرونباخ ۰/۹۳۴ به دست آمد.

۳. یافته‌های پژوهش

برای بررسی نرمال بودن توزیع متغیرها از آزمون کلموگروف-اسمیرنف استفاده شد که نتایج آن نشان می‌دهد متغیرهای مربوط به مؤلفه‌های جامعه‌شناختی فرهنگی، با توزیع نرمال تفاوت معنی‌داری از نظر آماری نداشته و دارای توزیع نرمال می‌باشند. نتایج آزمون کلموگروف-اسمیرنف در جدول شماره ۱ نشان داده شده است.

جدول ۱- نتایج آزمون کلموگروف - اسمیرنف برای برآزندگی توزیع نرمال داده‌ها

متغیرها	آماره آزمون کلموگروف - اسمیرنف	سطح معنی‌داری	نتیجه آزمون
عناصر فرهنگی	۰/۹۸۲	۰/۳۱۳	نرمال

۳-۱. یافته‌های توصیفی

یافته‌های تحقیق در خصوص مشخصات دموگرافیک پاسخگویان بیانگر آن است که ۴۸/۸ درصد از پاسخ‌دهندگان مرد و ۵۱/۲ درصد از پاسخ‌دهندگان را زن تشکیل داده است. همچنین از لحاظ سن ۱۷ الی ۲۵ سال (۲۰٪)، سن ۲۶ الی ۳۵ سال (۳۵٪)، سن ۳۶ الی ۴۵ سال (۲۵٪)، سن ۴۶ الی ۵۵ سال (۱۱/۳٪) و سن ۵۶ الی ۶۵ سال (۸/۸٪) را دارای بودند. علاوه بر این از لحاظ تحصیلات ۷/۵٪ از پاسخ‌دهندگان دارای تحصیلات زیر دیپلم و ۲۶/۳٪ دارای تحصیلات دیپلم، ۷/۵٪ دارای تحصیلات فوق‌دیپلم، ۳۳/۸٪ دارای تحصیلات لیسانس، ۲۰٪ دارای تحصیلات فوق‌لیسانس و ۵ درصد دارای تحصیلات دکتری بودند. همچنین ۴۵٪ دارای منزل مسکونی آپارتمانی و ٪ درصد دارای منزل مسکونی ویلایی بودند.

۳-۲. یافته‌های استنباطی

برای بررسی عوامل مؤثر جامعه‌شناختی بر رفتار زیست‌محیطی شهروندان شهر آمل ابتدا مهمترین سؤال مطرح شده این است که آیا ارتباطی بین عوامل فرهنگی با رفتار زیست‌محیطی در سه سطح فردی، محله‌ای و شهری وجود دارد یا خیر؟ از همین رو برای رسیدن به پاسخ این فرض از آزمون t استفاده شده است و نتایج آن در جدول شماره ۲ نشان داده شده است.

جدول شماره ۱: مقایسه میانگین عناصر فرهنگی در سه سطح فردی، محله‌ای و

شهری با میانگین رفتار زیست محیطی

متغیر	سطح مورد مطالعه	میانگین	انحراف معیار	انحراف معیار میانگین	t	سطح معنی داری
عناصر فرهنگی (آگاهی و مشارکت)	فردی	۳/۲۷	۰/۷۱	۰/۰۸	۴۱/۰۵	۰/۰۰۱
	محله‌ای	۳/۵۵	۰/۷۹	۰/۰۹	۴۰/۲۰	۰/۰۰۰
	شهری	۳/۹۲	۰/۶۵	۰/۰۷	۵۴/۲۰	۰/۰۰۰

بر اساس یافته‌های جدول شماره دو، مقدار t محاسبه شده برای متغیر عناصر فرهنگی در هر سه سطح فردی، محله‌ای و شهری از مقدار بحرانی جدول در سطح خطای ۰/۰۵ بزرگ‌تر است (سطح معنی داری بزرگ‌تر از ۰/۰۵ است) و میانگین متغیر عوامل فرهنگی در هر سه سطح مورد مطالعه بزرگ‌تر از سه است؛ بنابراین وجود رابطه معنی دار بین عوامل فرهنگی و رفتار زیست محیطی شهروندان شهر آمل مورد تأیید است. از متغیرهای دیگری که مورد سنجش قرار گرفته متغیر میزان وجود تشکل‌های غیردولتی و NGO ها و تأثیر آن‌ها در رفتار زیست محیطی است که نتایج آن بصورت جدول شماره ۳ آورده شده است.

جدول شماره ۲: بررسی نقش میزان وجود تشکل‌های غیر دولتی و ngo ها و

تأثیر گذاری آنها بر رفتار زیست محیطی شهروندان

میانگین	انحراف معیار	انحراف معیار میانگین	t	سطح معنی داری
۲/۹۷	۱/۲۴	۰/۱۳	۰/۱۴	۰/۸۸۲

میزان وجود تشکل‌های غیردولتی و NGO ها

بررسی عوامل فرهنگی مؤثر بر رفتار زیست‌محیطی شهروندان (مورد مطالعه: شهروندان شهر آمل).....

بر اساس یافته‌های جدول شماره ۳، t محاسبه شده از مقدار بحرانی جدول در سطح خطای ۰/۰۵٪ بزرگ‌تر است (سطح معنی‌داری بزرگ‌تر از ۰/۰۵ است) و میانگین متغیر میزان وجود تشکل‌های غیردولتی و NGO ها کوچک‌تر از ۳ است؛ بنابراین بین میزان وجود تشکل‌های غیردولتی و NGO ها و رفتار زیست‌محیطی شهروندان شهر آمل رابطه معنی‌دار تأیید نشد.

متغیر دیگری که در این تحقیق برای بررسی رفتار زیست‌محیطی شهروندان مورد ارزیابی قرار گرفته است متغیر آگاهی فرهنگی بود است. نتایج حاصل از بررسی این متغیر به صورت جدول شماره ۴ آورده شده است.

جدول شماره ۳: ارتباط بین متغیر آگاهی فرهنگی و رفتار زیست‌محیطی

سطح معنی‌داری	T	انحراف معیار میانگین	انحراف معیار	میانگین	
۰/۰۰۱	۹/۲۳	۰/۰۶	۰/۶۴	۳/۵۶	آگاهی فرهنگی

بر اساس یافته‌های جدول شماره چهار، t محاسبه شده از مقدار بحرانی جدول در سطح خطای ۰/۰۵٪ کوچک‌تر است (سطح معنی‌داری کوچک‌تر از ۰/۰۵ است) و میانگین متغیر آگاهی فرهنگی زیست‌محیطی بزرگ‌تر از سه است؛ بنابراین رابطه معنی‌دار بین آگاهی فرهنگی زیست‌محیطی و رفتار زیست‌محیطی شهروندان شهر آمل مورد تأیید است.

جدول شماره ۵: ارتباط بین متغیر مشارکت فرهنگی و رفتار زیست‌محیطی

سطح معنی‌داری	T	انحراف معیار میانگین	انحراف معیار	میانگین	
۰/۰۰۰	۹/۶۵	۰/۰۷	۰/۶۷	۳/۷۲	مشارکت فرهنگی

بر اساس یافته‌های جدول شماره پنج، t محاسبه شده از مقدار بحرانی جدول در سطح خطای ۰.۰۵٪ کوچک‌تر است (سطح معنی داری کوچک‌تر از ۰/۰۵ است) و میانگین متغیر مشارکت در همایش‌های فرهنگی زیست محیطی بزرگ‌تر از سه است؛ بنابراین رابطه معنی دار بین مشارکت فرهنگی زیست محیطی و رفتار زیست محیطی شهروندان شهر آمل تأیید می‌شود.

آخرین متغیر مورد بررسی عملکرد نهادی دولتی در شهر و رفتار زیست محیطی شهروندان بوده است. برای بررسی این متغیر نیز از آزمون t مستقل استفاده شده است. نتایج حاصل از این متغیر در جدول شماره ۶ نشان داده شده است.

جدول شماره ۶: مقایسه میانگین عملکرد نهادهای دولتی در شهر با میانگین رفتار

زیست محیطی

سطح معنی داری	t	انحراف معیار میانگین	انحراف معیار	میانگین	
۰/۰۰۰	۳/۹۳	۰/۰۷	۰/۶۵	۳/۲۸	عملکرد نهادهای دولتی: صدا و سیما، شورای شهر، شهرداری

بر اساس یافته‌های جدول شماره ۶، t محاسبه شده از مقدار بحرانی جدول در سطح خطای ۰.۰۵٪ کوچک‌تر است (سطح معنی داری کوچک‌تر از ۰/۰۵ است) و میانگین متغیر عملکرد نهادهای دولتی در شهر بزرگ‌تر از ۳ است؛ بنابراین وجود رابطه معنی دار بین عملکرد نهادهای دولتی در شهر و رفتار زیست محیطی شهروندان شهر آمل مورد تأیید است.

4. نتیجه گیری

یکی از مهم‌ترین مسائل فرهنگی و اجتماعی عصر ما، مسائل زیست محیطی و اثرات آن بر زندگی مردم است. تعامل انسان با محیط زیست عامل مهمی در کاهش مخاطرات زیست محیطی است این مسئله در توسعه پایدار اهمیت بسیاری دارد که خود زمینه‌ساز

یک جامعه پویا است. شهر پایدار شهری است که امکان زیستن متناسب و هماهنگ شهروندان را بر اساس حقوق متقابل و تعریف شده جامعه مدنی فراهم می‌کند. تحقیق حاضر به منظور بررسی عوامل مؤثر فرهنگی بر رفتارهای زیست‌محیطی شهروندان شهر آمل با تکیه بر ساخت و ساز فضای شهری انجام گرفته است. هدف اصلی تحقیق بررسی رابطه بین عوامل فرهنگی مؤثر و رفتار زیست‌محیطی بوده است که به وسیله t تک نمونه‌ای به آزمون گذاشته شد و رابطه معنی‌داری بین عوامل فرهنگی و رفتار زیست‌محیطی شهروندان شهر آمل مشاهده شد. در سطوح فردی، محله‌ای و شهری تمام فرضیات تأیید شده‌اند؛ بدین معنی که میان احساس مسئولیت، آگاهی فرهنگی، شرکت در همایش‌های فرهنگی رابطه مثبت وجود دارد همچنین میان وجود تشکلهای غیردولتی و NGOها و رفتار زیست‌محیطی صحیح رابطه مستقیم وجود داشته و همچنین میان عملکرد نهادها و سازمان‌های دولتی مانند صدا سیما، شهرداری و شورای شهر و رفتار زیست‌محیطی رابطه نیز تأیید شده است.

در واقع، این چند متغیر عوامل تعیین‌کننده‌ای در بهبود و ایجاد فرهنگ محیط زیستی به شمار می‌روند. گاهی اوقات فرد نگرش مثبت دارد و حتی احساس مسئولیت در قبال محیط زیست می‌کند، اما از آنجایی که فرصت مقتضی و امکانات متناسب با آن شرایط وجود ندارد و از سویی فرد احساس می‌کند که توانایی تغییر مسائل را ندارد، دلسرد می‌شود و اقدامی انجام نمی‌دهد. بدین ترتیب، ممکن است افراد رفتار محیط زیستی و حمایت‌کننده از محیط زیست از خود نشان ندهند.

این یافته‌ها با نتیجه صالحی و امام‌قلی (۱۳۹۱) همسو بود. با افزایش مؤلفه‌های فرهنگی، رفتارهای زیست‌محیطی بهتری را از افراد ناظر هستیم. از همین رو می‌توان گفت که نگاهی گذرا بر وضعیت محیط‌زیست در دهه‌های اخیر نشان می‌دهد که فعالیت‌های انسانی مؤثرترین و مهم‌ترین علل تغییرات زیست‌محیطی است که ضمن ایجاد تغییرات مفید و مناسب، موجبات تخریب بسیاری را فراهم آورده است (فرهمند و همکاران، ۱۳۹۰). از آنجا که هر فعالیتی که توسط انسان صورت می‌گیرد. اساساً متکی به فرهنگ است و آن فعالیت تابع خصوصیات فرهنگی جامعه است که صاحبان این فعالیت‌ها بدان تعلق دارند و این امر در فضای شهری به خصوص خیابان و میدانی به شدت مطرح است. بنابراین فرهنگ مستقیماً از طریق نظام فعالیت‌ها و با هدایت هنجاری

و ارزشی آن، با ارائه دستورالعمل‌های معین ناظر بر انجام فعالیت، مستقیماً بر فضا و محیط شهری تأثیر می‌گذارد و فضای شهری را نیز محصولی فرهنگی می‌نماید. واقعیت آنست که فرهنگ بخش انسان ساخت محیط انسانی است؛ فرهنگ در اشیا و محیط فیزیکی ظاهر می‌شود و طرح‌های عمومی، طرح خانه‌ها و ساختارهای عمومی بطور صریح بازتاب ارزش‌ها و اعتقادات یک فرهنگ در سطوح فردی، محله‌ای و شهری‌اند. لذا فضای شهری با محتوای عمیقاً اجتماعی به عنوان فضایی ساخته شده محصولی فرهنگی به شمار می‌آید.

در نتیجه‌ای کلی می‌توان گفت که فرهنگ یکی از عوامل تعیین‌کننده رفتارهای افراد در یک جامعه است و رفتارهای زیست محیطی تک تک افراد نشأت گرفته از این عامل مهم می‌باشد.

بنابراین در راستای نتایج اخذ شده در پژوهش حاضر، پیشنهادهای زیر قابل‌ارائه است:

آموزش افراد جامعه و تلاش برای ایجاد فرهنگ حفاظت از محیط‌زیست
ارتقای سطح آگاهی شهروندان از رسانه‌های عمومی و محلی با توجه به شرایط
کالبدی-فرهنگی

هنجار سازی و ایجاد احساس مسئولیت

ارتقای نگرش معنوی انسان نسبت به طبیعت از طریق تدوین نشریات استانی
یکی از تکنیک‌های انگیزشی مثبت انواع مداخله برای تشویق یا جلب مردم در جهت تغییر رفتار از طریق تقویت‌های پولی یا اجتماعی است. برای مثال، برای کسانی که مصرف آب آن‌ها کاهش یافته است، جوایزی در نظر گرفته شود یا از طرق اجتماعی معرفی شوند. این تکنیک انگیزشی اجباری تلاش می‌کند تا رفتار افراد را با مجازات (تنبيه) پولی یا اجتماعی تغییر دهد. برای مثال، جریمه کردن کارخانه‌های آلوده‌کننده محیط زیست یا فشار اجتماعی برای دور انداختن زباله‌ها و یا سخت و سازهای بی‌رویه و غیر کارشناسی به نظر می‌رسد که برای ترویج فرهنگ محیط زیستی باید از، افزایش شناخت در مورد مسائل و تخریب‌های محیط زیستی، علل به وجود آورنده مسائل محیط زیستی، شیوه‌های پیشگیری و یا ترمیم تخریب‌های محیط زیستی را می‌توان با استفاده از تکنیک اطلاعاتی برای گروه‌های مختلف مردم در جامعه اجرا کرد. این نکته ضروری

بررسی عوامل فرهنگی مؤثر بر رفتار زیست‌محیطی شهروندان (مورد مطالعه: شهروندان شهر آمل).....

می‌نماید که تمامی این نتایج مثبت نیازمند زیرساخت‌های لازم برای رفتار صحیح زیست‌محیطی فراهم باشد.

منابع:

- اباذری، یوسف و حسن، چاوشیان (۱۳۸۱). «از طبقه اجتماعی تا سبک زندگی، رویکردهای نوین در تحلیل جامعه‌شناختی هویت اجتماعی»، نامه علوم اجتماعی، سال پنجم، شماره ۲۰، صص ۲۷-۳۱.
- ادهمی، عبدالرضا و اکبرزاده، الهام (۱۳۹۳). «بررسی عوامل فرهنگی مؤثر بر حفظ محیط زیست شهر تهران (مطالعه موردی مناطق ۵ و ۱۸ تهران)»، مجله مطالعات جامعه‌شناختی جوانان، سال دوم، شماره ۱.
- ازدری، افسون (۱۳۸۲). «توسعه فرهنگی و محیط زیست»، فصلنامه علمی سازمان حفاظت محیط زیست، شماره ۳۹.
- احمدیان، داریوش و حقیقتیان، منصور (۱۳۹۵). «تحلیل جامعه‌شناختی نقش عوامل فرهنگی بر رفتارهای زیست محیطی شهری مورد مطالعه (شهروندان شهر کرمانشاه)»، مجله مطالعات جامعه‌شناسی شهری، سال ۶، شماره ۱۸، صص ۵۱-۷۶.
- بهرام پور، مرضیه (۱۳۹۰). دین، طبیعت و بحران محیط زیست، تهران: نقش مانا.
- پورجعفر، محمدرضا و محمود نژاد، هادی (۱۳۸۸). طراحی شهری و سرمایه اجتماعی در فضاهای شهری، تهران، انتشارات هله/طحان
- حقیقتیان، منصور؛ پور افکاری، نصرالله و جعفری نیا، غلامرضا (۱۳۹۱). «تأثیر رفتارهای اجتماعی زیست محیطی بر توسعه اجتماعی مورد مطالعه کارکنان پارس جنوبی»، مجله مطالعات اجتماعی ایران، سال پنجم، شماره اول، زمستان.
- روحانی، حسن (۱۳۸۸). اندیشه‌های سیاسی اسلام (جلد سوم: مسائل فرهنگی و اجتماعی)، تهران: کمیل، چاپ سوم.
- سیف، علی‌اکبر (۱۳۸۰). روانشناسی پرورشی، تهران، نشر آگاه.
- شریعتمداری، داود و بنیانی، مسعود (۱۳۹۳). «اهداف توسعه پایدار در ساخت و ساز»، ششمین کنفرانس مقررات ملی ساختمان، اسفند ۱۳۹۳، شیراز.
- صالحی، صادق و پازوکی، زهرا (۱۳۹۳). «تحلیل اجتماعی نقش شهروندی محیط زیستی در مقابله با پیامدهای تغییر آب و هوا»، دوره ۴، شماره ۱۱.

بررسی عوامل فرهنگی مؤثر بر رفتار زیست‌محیطی شهروندان (مورد مطالعه: شهروندان شهر آمل).....

صالحی، صادق و امام قلی، لقمان (۱۳۹۱). «بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر رفتارهای زیست محیطی (مطالعه موردی: استان کردستان)»، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره ۱۳، شماره ۴، صص ۹۰-۱۱۵.

عقیلی، سید محمود؛ خوش‌فر، غلامرضا و صالحی، صادق (۱۳۸۸). «سرمایه اجتماعی و رفتارهای زیست محیطی مسئولانه در شمال ایران (مطالعه موردی: استان‌های گیلان، مازندران و گلستان)»، مجله علوم کشاورزی و منابع طبیعی، جلد شانزدهم، ویژه‌نامه ۱. فتحی، سروش (۱۳۹۱). «تحلیلی بر روابط اجتماعی در فضای شهری پایدار»، مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران، سال چهارم، شماره چهارم، صص ۴۷-۶۴.

فرهمنده، مهناز و همکاران (۱۳۹۳). «بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر رفتارهای زیست‌محیطی (مورد مطالعه: شهروندان شهر یزد)»، مطالعات جامعه‌شناختی شهری (مطالعات شهری)، بهار، دوره ۴، شماره ۱۰.

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۵۸).

گیدنز، آنتونی (۱۳۸۵). تجدد و تشخیص، جامعه و هویت شخصی در عصر جدید، مترجم: ناصر موفقیان، تهران: نشر نی.

مختاری ملک‌آبادی رضا و همکاران (۱۳۹۳). «تحلیل و بازشناسی رفتارهای زیست‌محیطی شهری (مطالعه موردی: شهر اصفهان)»، دوره ۵، شماره ۱۸.

مهدوی، سید محمدصادق و رؤیا، وزیری (۱۳۸۹). «بررسی عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر نگرش محیط‌زیستی دانشجویان علوم و تحقیقات در سال ۱۳۸۸»، فصلنامه پژوهش‌های اجتماعی، سال سوم، شماره ۷، صص ۴۸-۱۹.

ناصر قادری و همکاران (۱۳۹۴). «بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر رفتار زیست‌محیطی در شهرستان مریوان در سال ۱۳۹۲»، مجله علوم پزشکی زانکو، دانشگاه علوم پزشکی کردستان، بهار ۱۳۹۴، صص ۱۸-۱۰.

نبوی، سید عبدالحسین و شهریاری، مرضیه (۱۳۹۳). «دین اخلاق و محیط زیست»، فصلنامه انسان و محیط زیست، تابستان، شماره ۲۹.

Anantharaman (2014). Networked ecological citizenship, the new middle classes and the provisioning of sustainable waste management in

Bangalore, India, *Journal of Cleaner Production*, 63, p.p 173-183.

Bs Ba, D W (2007). *Earth tones: How environmental journalism and environmental ethics influence environmental citizenship*. Thesis prepared for the degree of Master of Arts, University of North Texas.

Corraliza, J. A., & Bereguer, J (2002). Environment value, belief and actions: Asituational. *Journal of Environmental Education*, 23, 65-7.

Dono, J., Webb, J., Richardson, B (2010). The relationship between environmental activism, pro-environmental behaviour and social identity. *Journal of Environmental Psychology*, Vol. 30, Pages 178-186.

Jacob, Merle and Hellström, Tomas (2010). "Public-space planning in four Nordic cities: Symbolic values in tension" Lund University, Sweden, Blindern, Oslo, Norway.

Mehmetoglu, Mehmet (2010). Factors Influencing the Willingness to Behave Environmentally Friendly at Home and Holiday Settings, Scandinavian, *Journal of Hospitality and Tourism*, Vol. 10, No.4, 2010, PP: 430-447.

Metcalfe, Y (2012). *Green culture: The impact of employee environmental culture*. Southeast Decision Sciences Institute Conference Center Columbia, Hilton Columbia, February 29, March.

Molina, M. A., Fernández-Sáinz, A., Izagirre-Olaizola, J (2013). Environmental knowledge and other variables affecting pro-environmental behaviour: comparison of university students from emerging and advanced countries. *Journal of Cleaner Production*, Vol. 61, Pages 130-138.

Mueller, H (2011). *Sustainable citizenship as a key to sustainability: Establishing a of Philosophy*, University of Tasmania.

Robert Gifford and Andreas Nilsson (2014). Personal and social factors that influence pro-environmental concern and behavior, *International Journal of Psychology*, 2014 DOI: 10.1002/ijop.12034.

Shahkouhi A, Najafikani A, Vesal, Z (2015). Factors Affecting Environmental Awareness of Rural People (Case Study: Jaghargh Dehestan in Binalud County), *Journal of Research and Rural Planning*, Vol.4, No.1 (2015) – S.N.9.